

ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВА МОВНОГО КОНТРАСТУ

*Л. П. Юлдашева, кандидат філологічних наук, доцент,
докторантка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: lalimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Scopus Author ID: 58701991300

У статті проаналізовано заперечення як універсальну мовну категорію, що виконує важливу роль у структурі людського мислення та мовленнєвої діяльності. Заперечення кваліфіковано як складний багаторівневий феномен, що функціонує не лише як логічний інструмент протиставлення, а і як потужний засіб створення художньої образності, емоційної напруги та ритміко-композиційної цілісності поетичного тексту. Особливу увагу акцентовано на когнітивній природі заперечення, його вторинності щодо ствердження та ролі в побудові контрасту. Доведено, що заперечення в мовній системі виникає не ізольовано, а як реакція на вже наявне ствердження. Логічно й семантично заперечення завжди ґрунтоване на базовому ствердженні, постаючи його протичленом. Воно не створює нової номінації самостійно, а модифікує або заперечує наявну, пропонуючи альтернативне сприйняття об'єкта чи явища.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі заперечення як логічної бази контрасту. Обґрунтовано концептуальні засади вивчення заперечення. До наукового обігу введено новітній фактичний матеріал – тексти сучасних поетичних творів. Особливу увагу приділено прикладам використання заперечних конструкцій у поезії Ліни Костенко, Сергія Жадана, Дмитра Павличка, Павла Вишебаби, Ольги Слоньовської та інших сучасних авторів. У текстах цих поетів заперечення підсилює образність, додає емоційної сили й формує нові художні сенси. Проаналізовано його роль у створенні естетичного ефекту.

Дослідження дає змогу усвідомити стрижневі механізми побудови контрасту за допомогою заперечення. Протиставлення ствердних і заперечних конструкцій створює виразний смисловий ресурс, який широко використовують у мовній практиці для уточнення змісту, внесення коректив, а також для підвищення емоційної напруги та експресивності висловлення.

Висновки, отримані під час аналізу матеріалу, можуть стати підґрунтям для розгортання нових наукових студій та спрогнозувати перспективи подальших дослідницьких пошуків.

Ключові слова: заперечення, ствердження, контраст, поетичний текст, опозиція, нейтральне заперечення, контрастне заперечення.

Актуальність. Заперечення належить до універсальних мовних категорій, які посідають особливе місце в структурі людського мислення. Воно є однією з ключових логіко-граматичних операцій, за допомогою яких людина пізнає та структурує дійсність. В основі будь-якого мовного висловлення лежить двочленна опозиція *ствердження – заперечення*, що відображає природну тенденцію людського розуму ділити світ за принципом наявності чи відсутності певної ознаки.

Ствердження історично й когнітивно постає як первинний засіб номінації: воно позначає явище, факт чи властивість, фіксує існування об'єкта або стану речей. Натомість заперечення завжди функціонує як реакція на вже наявне ствердження, заперечуючи або модифікуючи його зміст. Такий зв'язок між цими категоріями засвідчує їхню взаємозалежність, де заперечення постає маркованим, семантично ускладненим і вторинним компонентом опозиції.

Заперечна номінація – яскравий вияв цієї вторинності, оскільки вона завжди ґрунтована на наявності стверджуваного елементу як основи. Заперечення не може існувати ні семантично, ні функційно без первинного ствердження. Контраст між ствердним і заперечним номенами створює потужний смисловий потенціал, який широко

використовують у мовленні для досягнення різних комунікативних цілей: уточнення, корекції, посилення емоційності та експресії.

У літературі, зокрема в поезії, заперечення є не лише елементом логічного контрасту, а й важливим інструментом для створення художньої образності, емоційного забарвлення та структурування тексту, формування авторських смислових доміант. У сучасних українських поетичних творах заперечення посідає важливе місце в побудові контрасту, посилюючи різні аспекти протиставлення – логічні, емоційні, естетичні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заперечення є складною, багатогранною загальнонауковою категорією, яка постає об'єктом дослідження не лише в лінгвістиці, а й у логіці, філософії. Вагомий внесок у з'ясування онтологічних, гносеологічних та функційно-семантичних характеристик заперечення зробили такі українські науковці, як М. Баган, В. Діброва, О. Куш, А. Паславська, Р. Помірко та ін. Їхні праці слугують надійним методологічним підґрунтям для сучасних студій, оскільки охоплюють широке коло проблем – від загальнофілософських засад заперечення до його формально-граматичних і стилістичних реалізацій.

Водночас варто зазначити, що вивчення мовного заперечення залишається відкритою сферою наукових пошуків, адже містить настільки широкий спектр питань, що навіть за наявності значного доробку багато аспектів усе ще потребують додаткової уваги. Зокрема, недооціненими є питання, пов'язані з механізмами формування заперечних номінацій на базі ствердних. Особливе зацікавлення становить функціонування заперечення в художній мові, зокрема в поезії, де воно постає не лише як логічне заперечення змісту, а і як потужний художній прийом, що створює багатовимірну образність, формує експресію і посилює смисловий та емоційний контраст.

Мета статті полягає в з'ясуванні лінгвальної природи заперечення як вторинної, семантично маркованої категорії, яка завжди співвідносна з первинним ствердженням.

Результати дослідження та їх обговорення. Заперечення належить до універсальних мовних категорій, властивих усім природним мовам світу. Воно є однією з основних логіко-граматичних операцій, завдяки яким людина структурує світ, виокремлює концепти й категорії. У лінгвістичних студіях заперечення розглядають як загальну мовну категорію (*universal linguistic category*), що відображає опозицію *наявність / відсутність* і репрезентує фундаментальні закономірності людського мислення.

Заперечення є не лише мовною категорією, але й філософською, логічною, математичною та психологічною. Найбільш розвинуте розуміння цієї категорії представлене у філософії. Від античності до сучасності питання про природу заперечення, сутність заперечних суджень і їхній зв'язок із реальністю залишається ключовим у філософських студіях.

Зосібна, Платон у своїй «Діалектиці» розглядав заперечення в річищі концепції небуття. На його думку, небуття не варто трактувати як щось протилежне буттю, а радше як «інобуття» – іншу форму існування. Він стверджував, що всі явища існують самі собою, але не як щось «інше». Судження «*Сократ – не перс*» означає, що Сократ відрізняється від усіх об'єктів, які відповідають категорії «*перс*». Платон також акцентував на тому, що буття одночасно акумулює і небуття, оскільки буття завжди співвідносне з іншим, яке не є буттям [4, с. 51].

Цей підхід демонструє, що заперечення не тільки диференціює явища, а й сприяє осмисленню їхнього взаємозв'язку, виконуючи важливу роль як у мовній, так і в філософській діяльності.

Аристотель називав заперечення *Apóphasis* і протиставляв його ствердженню *Katáphasis*. Обидва ці поняття об'єднані терміном *Apóphansis*, що охоплює всі форми висловлення, які виражені як ствердження або заперечення.

У логіці заперечення є фундаментальною категорією, що протиставлена ствердженню: істинне протиставлене хибному, подібно до протиставлення плюса і мінуса.

Заперечні судження виконують дві ключові функції: вони заперечують істинність стверджувальних суджень і вказують на суперечність, яка є основою протиставлення предикатів двох суджень.

Заперечення також привертає увагу мовознавців. Визначним досягненням у цій галузі стала праця О. Есперсена "Negation in English and other Languages" [10], де вчений досліджував синтаксичні та морфологічні аспекти заперечення, зокрема відмінності між полі- та мононегативними мовами, використовуючи приклади з різних європейських мов. У ХХ столітті вивчення заперечення було значно активізоване. Лінгвісти почали приділяти увагу не лише його традиційним аспектам, зокрема природі та синтаксичній реалізації, а й взаємодії між синтаксисом і семантикою, семантикою і прагматикою, а також когнітивним аспектам цієї проблеми.

Заперечення як ментальна категорія відображає певні норми свідомості за допомогою різноманітних мовних засобів. Воно належить до фундаментальних мовних категорій. Заперечення може виражатися як експліцитно – за допомогою спеціальних мовних одиниць, так й імпліцитно, коли заперечення приховане за семантикою слова чи висловлення. Воно є багатогранною категорією, яка відображає як когнітивні, так і культурні аспекти мовної діяльності. Аналіз лінгвальних концепцій категорії заперечення дає підстави вважати, що більшість дослідників трактують заперечення як універсальну мовну категорію, характерну для всіх відомих мов на всіх етапах їхнього розвитку.

Існування заперечних суджень є наслідком діалектичного процесу пізнання світу, який постійно змінюється та вдосконалюється. Закон заперечення розкриває сутність негачії, акцентуючи, що заперечення – необхідний елемент розвитку. Унаслідок заперечення відбувається трансформація однієї речі в іншу, причому не тільки буде знищено першу річ, але й ураховані всі її позитивні якості. З огляду на це, заперечення – основа переходу на якісно інший рівень розвитку. Фундаментальність цієї категорії забезпечена її здатністю змінювати перебіг комунікації та створювати нові зв'язки. Засоби мовленнєвої реалізації заперечення, об'єктивовані за допомогою логічного заперечення, здатні виражати різноманітні семантичні й модальні відтінки.

Багатовекторний характер категорії заперечення створює складнощі в її точному визначенні. У роботі ми спираємося на дефініцію, запропоновану О. Селівановою: «Заперечення є мовною універсалією та функційно-семантичною категорією, яка інтегрує різнорівневі мовні й мовленнєві засоби, об'єднані спільним змістом негачії. До цих засобів належать заперечні частки, префікси, предикативи, дієслова, афікси, аналітичні конструкції, інтонація, порядок слів, а також заперечні речення, які можуть мати загальне або часткове заперечення залежно від розташування заперечної частки» [9, с. 173–174]. Тому категорія заперечення охоплює різноманітні аспекти мовної діяльності та є важливим інструментом у процесах пізнання й комунікації.

Заперечення виконує низку функцій: когнітивну (усвідомлення протилежних станів чи ознак), комунікативну (вираження незгоди, відмови, заперечення фактів), модально-оцінну (вираження суб'єктивного ставлення мовця до повідомлюваного змісту). Заперечення відіграє особливу роль у процесі встановлення істинності або хибності суджень, де воно постає засобом логічної операції, яка забезпечує уточнення або відкидання певних положень.

Науковці часто порушують проблему співвідношення ствердження та заперечення. Деякі дослідники вважають їх рівноправними, але протилежними формами мислення, водночас інші наголошують на їхній принциповій відмінності та асиметрії. Один із перших дослідників заперечення, Аристотель, уважав ствердження і заперечення протилежними формами висловлень: одне з них фіксує наявність певної ознаки в чогось або в когось, а інше – її заперечує [1]. Деякі мовознавці уточнюють, що заперечні одиниці відображають не об'єктивну відсутність зв'язку, а радше те, що мовець сприймає цей зв'язок як відсутній [4].

З огляду на його універсальність, заперечення постає маркованим членом опозиції, оскільки воно є семантично ускладненим, вторинним щодо ствердження, і потребує більшого когнітивного оброблення під час сприйняття й інтерпретації. У мовній структурі заперечення реалізоване різнорівневими засобами: заперечними частками (*не, ні*), префіксами (*не-, без-, а-, анти-*), заперечними дієсловами (*заперечувати, відмовлятися*) та інтонаційними засобами. Натомість ствердження є однією з найдавніших і найфундаментальніших форм мовного вираження думки. Воно слугує первинним засобом концептуалізації світу, адже саме через ствердні висловлення людина відображає факти, явища та властивості об'єктивної дійсності. Сутність ствердження полягає в констатації наявності певного стану речей, представленого як об'єктивна істина чи відправний пункт розумових операцій. Із позицій когнітивної лінгвістики ствердження функціонує як початковий етап мовного пізнання, оскільки воно вможливорює закріплення за об'єктами певних ознак та властивостей, створюючи основу для подальших мисленнєвих операцій. У мовній картині світу людини ствердження асоціюється з упорядкуванням хаотичної інформації, із визначенням імен та властивостей речей. Саме завдяки ствердженню формується номінативна функція мови: кожен об'єкт отримує назву, що означає його існування й окремішність від інших явищ.

Натомість заперечення є реакцією на ствердження, коригуючи або відкидаючи вже заданий сенс. Воно самостійно не створює нового номінативного змісту, проте модифікує або протиставляє вже наявний зміст, демонструючи поняття відсутності, протилежності або несумісності.

Отже, заперечення передбачає наявність ствердження як своєї семантичної основи. У логічному аспекті заперечення реалізоване як заперечення певної пропозиції, тобто як зміна її реального значення на протилежне. У семантичному плані це означає, що заперечна конструкція змінює або скасовує смисловий зміст, початково закладений у висловленні, але не може існувати без нього. Первинність ствердження як логічної та семантичної бази засвідчує фундаментальну роль такої конструкції в структурі мовлення. Заперечення, своєю чергою, слугує реактивним інструментом, що вможливорює гнучке моделювання змісту, розкриття суперечливих смислів і побудову художньої багатшаровості тексту.

У процесі номінації заперечні одиниці формуються за принципом контрасту, коли мовна свідомість осмислює і протиставляє властивості, що належать різним об'єктам або станам. Наприклад, номінації *незвичний, неземний* [*Ранок був сумний. А де він взявся, звідки він тут виник, такий незвичний, дивний, неземний?* (Л. Костенко)], *неточний, незрозумілий* [*Сором робитиме високими наші голоси, неточними, незрозумілими* (С. Жадан)] передбачають існування протилежних характеристик – *звичний, земний, точний, зрозумілий*, які слугують семантичною основою для утворення заперечного значення.

Поширеним маркером заперечення є частка *не*: *І я всю ніч не спав так само, Як мій закоханий гуцул* (Д. Павличко). Рідше використовують частку *ні*: *Бо скрізь є золота сипка, Лакиз, вельмож, візирів – тьма. Але цариці – ні у кого такої іншої нема!* (Л. Костенко). Повторення частки *ні* зумовило її перехід у сполучник *ні – ні* (*ані – ані, ані – ні*): *У вас нема лиця, ні совісті, ні раси – Ви як діра! Як прірва! Вас війна, звичайно, не ухопить – Ні війна, ні смерть, ані чума! Ріка мовчить: ні льоду, ані глоду, ані птахів, ні риб – у плямах дно. Зима, що ані осінь, ні весна* (О. Слоньовська).

Показниками негатиї також є заперечні префікси: *Їмо плоди із дерева незнання* (Л. Костенко); *Твоє небажання жити – просто погорда* (С. Жадан); *Я не знаю нічого про неминучість спокути* (С. Жадан).

Слово з негативним значенням семантично протиставлене твірному, напр.: *Україна стоїть – нездоланна* (О. Слоньовська); *Твоя планета здатна стати димом, А допустиме – вже й неприпустимим* (О. Слоньовська); *Це ж треба мати сатанинський намір, чаїть в собі невиліковний сказ, щоб тяжко так знущатися над нами, та ще й у всьому звинувачувати нас!* (Л. Костенко). Префікс *не-* також утворює слова, що мають заперечно-

ствердну семантику. Такі лексеми мають подвійне значення: з одного боку, вони вказують на відсутність конкретної якості, а з іншого – засвідчують наявність протилежної характеристики. Наприклад, слово *недобрий* не тільки заперечує позитивну ознаку, а й указує на наявність протилежної якості: *О не взискуй гірко меду слави! Той мед **недобрий**, від кусючих бджіл* (Л. Костенко). Для увиразнення важливості заперечення автори можуть використовувати синоніми, де один із них – заперечний, напр.: *Лине пісня над ними **сумна-невесела*** (Т. Аколішнова). Заперечний префікс *не-* вживають для утворення okazіonalізмів: *що лише прозора межа відокремлює два блага твое – **ненародження** їхнє – **несмерті*** (О. Авербух); *Усе нове й нове здається, що **несивого** волоска там уже й не лишилося* (І. Андрусак). Такі новотвори семантично місткі й емоційно насичені.

Трапляється, що прикметники з префіксом *не-* посідають проміжне місце між словами, що мають протилежне значення (*холодний – нехолодний – теплий – гарячий*). Наприклад: ***Нехолодний** надворі ранок* (О. Кадалов).

Прикметник із *не-* може бути крайнім членом ряду, у цьому разі ознака набуває бінарного характеру, напр.: *Нам **невідомі** всіх їх імена, хто їх чекає, хто за ними плаче, де їхній дім, як їм болять війна, яке в них серце – щире чи терпляче?* (В. Невідомська); *Цілий місяць вони стояли при цій ріці. Цілий місяць ріка була **нерухома** й близька* (С. Жадан).

Із заперечним значенням уживані прислівники та слова категорії стану: *Де був – **невідомо**. Чого боїться – не каже* (С. Жадан); *Тиша – пісня закатованих, яку **неможливо** розчути* (Б.-О. Горобчук); *В тиші, яка настає після бою, це завше виглядає **недоречно*** (Б. Гуменюк). Як і в разі з прикметниками, прислівники з префіксом *не-* можуть бути проміжною ланкою між словами, що мають протилежне значення (наприклад, *далеко – недалеко – близько*): *Певне, десь **недалеко** бахнуло* (І. Викирчак).

Окрім того, префікс *не-* вживаний і в дієприкметниках: *І стоїть тиша за нами, мов **незасіяне** поле* (С. Жадан); *Якщо ти мовчиш, я скажу замість тебе – зло не є чимось **неназваним** та безіменним* (С. Жадан).

У поетичних текстах зафіксовано заперечення в складі стійких зворотів: *Люди кажуть, що двічі у річку **не увійдеш**, та на виїзді міст над водою уже підірвали* (Ю. Бондарчук); *Він оглухнув і не чує музики, як **не чує** під собою ніг* (В. Гриценко). Заперечні фрази в такому разі побудовані на основі стійких висловів і часто мають сильний негативний підтекст.

Як засвідчує аналіз поетичних текстів, заперечні займенники та прислівники зрідка вживані самотійно для вираження незації в реченні: *Моє покоління плаче так, щоб **ніхто** не бачив* (П. Вишебаба); ***Ніхто** не зупиняється в її місті* (С. Жадан). Семантику заперечення посилюють за допомогою накопичення негаційних конструкцій в одному контексті: *Я не знаю нічого про неминучість спокути. Я не знаю, де вам жити і як вам бути. Я говорю про те, що кожному з нас властиво. Якби ви знали, як нам усім **не пощастило*** (С. Жадан); *Нам **ніколи не пити** з сухих криниць. Нам **ніколи** більше **не бачити** знайомих облич* (С. Жадан). Окрім того, маркерами заперечення є й інші інші експліцитні засоби, як, наприклад, у реченнях: *А пісня без слова дзвінка та німая І дні, яким **нема** відради, І виноградні теплі дні, Де тихо сплять старі досади, Зіщулившись на самім дні* (І. Драч).

Префікс *ні-*, що походить від спільнослов'янської негативно-підсилювальної частки *не-*, слугує для утворення заперечних займенників та прислівників: *Але **ніщо** не зупинить весну, час якої настав* (О. Ірванець); *Ще не знає **ніхто**, що йому на роду* (Л. Костенко).

Характерний для української мови префікс *ані-* постає словотворчим синонімом префікса *ні-*. Його вживають у всіх словотворчих моделях для підсилення негативного значення основи, що формує емоційне забарвлення новоутворених слів. Лексеми з *ані-* не просто констатують заперечення, а й акцентують на ньому, надаючи висловленню експресивного забарвлення, напр.: *Бо у хаті ж **анікогісінько**, А тут і жінка, і сусіди* (Л. Костенко).

Префікс *без-*, як і префікс *не-*, продуктивні для утворення слів із різним ступенем заперечення: *Барилади цегли – проти бездомності*, *Барилади поезії – проти бездумності* (Л. Костенко); *Маєш тепер любити за тих, хто не любить*, *Вперті равлики беззахисної Європи* (С. Жадан); *Навіть якщо це не про віру, це все одно про те, що ми заступаємо за межі свого безсилля* (С. Жадан); *Бо немає злону на всій землі безконечний, веселого дому!* (О. Слоньовська). Маркером заперечення також може бути прийменник *без*: *На східному фронті без змін, скільки можна без змін?* (Л. Якобчук).

Окрім власних префіксів, українська мова також має низку запозичених, переважно з грецької та латинської мов: Є *антисвіт*, немає *антисерця*. *Людина скрізь. І скрізь народ, як мій* (Д. Павличко); *Єсть антисвіт. Це не закон молекул, Не догматичність атомних орбіт* (Д. Павличко). Проте сучасні поети віддають перевагу українським аналогам.

Заперечна форма присудка може підсилюватися квантитативними елементами: *Я тебе нітрохи не люблю* (Л. Костенко). У реченні: *Здається, весь світ запалити вистачить. Та не здасться ніхто* (П. Коробчук) – експліцитне заперечення, виражене часткою *не* з дієсловом-присудком в особовій формі, підсилено за допомогою заперечного займенника *ніхто*. Зауважимо, що для цих випадків характерний взаємний вплив заперечних елементів: *Я той, хто не здатен нічого зупинити* (С. Жадан); *Ніхто не забуде майбутнє життя, ніхто не стане смиренним* (П. Коробчук); *Там більше не родиться Сосюра, вже більше ніхто з людей не родиться* (Л. Якимчук).

Форму заперечного присудка може посилювати заперечний прислівник: *Я хочу, щоб кляті прибуди, обдурені й свідомі, не виникали з нікуди ніколи в моєму домі* (О. Положинський); *Бо ж забуть не зможу я ніколи Цю сопілку, як тебе, мій брате* (Д. Павличко).

Між лексичними одиницями із заперечними афіксами та їхніми стверджувальними відповідниками також виникають відношення контрарності (протилежності) або контрадикторності (несумісності / суперечності). У логіці контрарні та контрадикторні поняття співвідносні з контрарними та контрадикторними антонімами в мові. Згідно з традиційним поглядом, афіксальне заперечення формує лише контрадикторну опозицію.

Заперечна номінація не просто фіксує відсутність ознаки, а й підкреслює її протилежність, контрастність. Контраст – фундаментальний механізм мислення й мовної діяльності, який дає змогу людині структурувати інформацію та чітко розрізняти протилежні сенси. Саме завдяки контрасту мовна система вибудовує заперечні одиниці, які виконують не тільки логічну, а й експресивно-стилістичну функцію.

У мовному плані заперечна номінація, заснована на логічній і семантичній опозиції до твірного слова, виникає як реакція на ствердження: відкидає або модифікує вже засвоєну інформацію, указуючи на її невідповідність новим уявленням, ситуаціям чи емоційним станам. Заперечна похідна лексема перебуває в контрастних відношеннях до твірної. Проте в контексті значення контрасту не завжди домінує, може бути акцентована відсутність ознаки, відмова, незгода, заборона тощо. Заперечення як універсальна категорія зазвичай реалізована у двох основних формах: нейтральній та контрастній. Нейтральне заперечення спрямоване на спростування змісту всього речення або факту. У цьому разі фокусовано на відсутності дії чи події, позначеної предикатом. Такі заперечення логічно завершені й не потребують додаткових уточнень, напр.: *І ходить так, як тій красуні гідно, Що світ не відрива від неї віч* (Д. Павличко).

На відміну від нейтрального, контрастне заперечення – більш складна структура, яка передбачає двоетапний процес: спершу заперечено зміст, а потім подано ствердження, протиставлене висловленому запереченню. У мовленні контрастне заперечення завжди складається з двох частин. Одна з них містить негаційну форму, а інша – експліцитно виражене ствердження, представлене або в тому самому реченні, або в окремому, але еквівалентному за значенням. В українській мові типовий структурний шаблон набуває такого вигляду: *не А, а В*, напр.: *Бо час не лікар, а філософ* (Г. Чубач). Протиставний сполучник *а* є одним із ключових засобів увиразнення контрастного заперечення. Він

уводить другу, стверджувальну або заперечну частину: *Щоб, де найшвидша течія, Плисти, а не лежать в калюжі!* (Д. Павличко).

Заперечення створює ефект опозиції, посилюючи емоційний вплив. Заперечні одиниці часто супроводжувані протиставними конструкціями (*не А, а В*), які ще більше увиразнюють контраст і забезпечують структурну динаміку тексту. Контраст тут функціонує як засіб інтенсифікації смислових та естетичних ефектів, активізує когнітивні механізми сприйняття й інтерпретації тексту.

Когнітивно заперечення виконує роль корекційного інструмента, що дає змогу уточнити або змінити раніше встановлену інформацію. Така схема відображає фундаментальний принцип мислення: пізнання світу не є статичним, а передбачає постійне оновлення та перегляд знань.

У художній практиці часто вживають заперечення для контрастного підсилення образів і створення багатошарових смислів. У поезії Д. Павличка використано когнітивну опозицію: *Не роси, а сльози упали на чисту траву із гілок*. Спостерігаємо яскравий приклад вторинності заперечення: спочатку актуалізовано ствердження (*роси*), далі воно заперечено й замінено на експресивніший образ (*сльози*), що викликає сильнішу емоційну реакцію.

Оскільки заперечення як маркований член опозиції має складнішу структурну та семантичну організацію, сприйняття таких конструкцій потребує більшої затрати часу. Водночас вони мають високу прагматичну цінність і часто слугують інструментом заперечення чужих думок, відмови, висловлення сумніву, протиставлення тощо.

Однією з ключових прагматичних функцій заперечення є функція *протиставлення*. Завдяки запереченню автори створюють контраст між різними елементами тексту, протиставляючи ідеї, стани, образи чи оцінки. Наприклад, у контрастних конструкціях на кшталт *не А, а В* свідомо відкинуто деякі характеристики або уявлення, водночас акцентовано протилежні, значущі для авторської концепції. Такі структури не лише впорядковують семантичний простір твору, а й сприяють його динамічному розгортанню, підсилюючи художню виразність і створюючи ефект смислової напруги.

Ще однією важливою прагматичною функцією є *фокусувальна*. Заперечення в поетичних текстах часто слугують для концентрації уваги читача на окремих змістових вузлах, виокремлюють значущі деталі чи відтінки. У поезії, де кожне слово має високу семантичну насиченість, заперечення дає авторові змогу звужити або розширити смисловий фокус, уточнити оцінку або виявити своє ставлення до певних явищ.

Заперечення також виконує функцію *посилення експресивності*. Використання в тексті повторюваних заперечних конструкцій уможливорює ритмічну та інтонаційну динаміку, що посилює емоційний вплив на читача. Приклади послідовних заперечних висловлень або нанизування заперечних форм створюють ефект наростання напруги.

Окрім того, заперечення може виконувати функцію *імплікації альтернативи* або прихованого ствердження. У поетичних текстах негативні конструкції іноді позначають не реальне спростування, а натяк на інший, «правильний» або бажаний стан речей. Це надає тексту багатозначності й багатошаровості, спонукає кожного читача віднайти власну інтерпретацію та отримати емоційний відгук.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Заперечення постає не лише мовною, але й важливою філософською, логічною, математичною та психологічною категорією, що охоплює різноманітні аспекти людського сприйняття й діяльності. Воно є багатогранним явищем, яке відображає когнітивні та культурні аспекти мовної комунікації. Семантичний аспект заперечення відображає об'єктивну реальність, фіксуючи відсутність явища чи події в часі або просторі. Ця мовна категорія корелює з відповідними логічними поняттями.

У мові заперечення формує універсальну бінарну опозицію, де ствердження і заперечення – протичлени. Хоч заперечні мовні конструкції і вторинні щодо

інформативності, проте вони відіграють важливу роль у пізнавальному процесі, інколи навіть вирішальну.

Ядро категорії заперечення формує логічне заперечення, яке змінює зміст висловлення на протилежний. У лінгвістиці заперечення кваліфікують як категорію, що виражає відсутність конкретної ознаки, факту чи явища. Отже, заперечення – це похідна категорія, яка розгортається лише на тлі вже окресленої ствердної смислової основи. Воно не тільки вказує на відсутність певної ознаки чи стану, але й формує динаміку тексту, активізує рецептивну діяльність читача, змушуючи його замислитися над прихованими смислами й альтернативними прочитаннями. Лише маючи первинну стверджувальну основу, заперечення може реалізуватися як контрастна реакція, протиставлена початковому змісту.

Заперечення, зокрема контрастне, виконує важливі функції в сучасних поетичних і прозових текстах: воно фокусує відмінності між явищами чи подіями, створює смислову напругу, розкриває внутрішні конфлікти, поглиблює образність та експресію висловлень. Завдяки контрастній природі, заперечення слугує потужним інструментом художнього моделювання світу, надаючи тексту динаміки та багатозначності.

Перспективним є міждисциплінарний підхід до вивчення заперечення, що поєднує лінгвістичні, психологічні та культурологічні методи, для глибокого розуміння його когнітивної природи та функцій у сучасному комунікативному просторі.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Поетика / пер. Б. Тена; вступ. ст. і коментарі Й. Кобова. Київ : Мистецтво, 1967. 136 с.
2. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичний та етнолінгвістичний аспекти: дис. ...докт. філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2012. 272 с.
3. Діброва В. М. Мовні та мовленнєві засоби вираження заперечення в англійському й українському офіційно-діловому дискурсі: автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.15 / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 19 с.
4. Кришталюк Г. А. Заперечення в сучасному американському газетному дискурсі: функціональний та лінгвокогнітивний аспекти: автореф. ...канд. філол. наук: 10.02.04 / Донецький національний університет. Донецьк, 2009. 19 с.
5. Куш О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2002. 156 с.
6. Паславська А. Заперечення, негация, негатор (типологічне дослідження на матеріалі німецької, української та ін. мов. *Вісник КНЛУ. Серія: Філологія*. 2001. Т. 4, № 1. С. 119–125.
7. Помірко Р., Паславська А. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. Київ : КНЛУ, 2001. С. 191–197.
8. Помірко Р., Паславська А. Явище негативної полярності: типологічний аналіз. *Мовознавство*. 2003. Вип. 4. С. 76–82.
9. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.
10. Jespersen Ot. Negation in English and other Languages. URL : <https://archive.org/details/cu31924026632947> (дата звернення: 15.02.2025).

References

1. Aristotel (1967). Poetyka [Poetics] / Trans. B. Ten; Introduction & commentary by Y. Kobov. Kyiv: Mystetstvo, 136 (in Ukr.).
2. Bahan, M. P. (2012). Kategoriiia zaperechennia v ukrainskii movi: funktsionalno-semantychnyi ta etnolingvistychnyi aspekty [The category of negation in the Ukrainian language: functional-semantic and ethnolinguistic aspects]. Doctoral dissertation in Philology (10.02.01). Kyiv, 272 (in Ukr.).
3. Dibrova, V. M. (2011). Movni ta movlennievi zasoby vyrazhennia zaperechennia v anhliiskomu i ukrainskomu ofitsiino-dilovomu dyskursi [Linguistic and speech means of expressing negation in English and Ukrainian official-business discourse]. Extended abstract of PhD dissertation in Philology (10.02.15). Kyiv, 19 (in Ukr.).
4. Kryshchaliuk, H. A. (2009). Zaperechennia v suchasnomu amerykanskomu hazetnomu dyskursi: funktsionalnyi ta linhvokohnityvnyi aspekty [Negation in modern American newspaper discourse: functional and cognitive-linguistic aspects]. Extended abstract of PhD dissertation. Donetsk, 19 (in Ukr.).
5. Kushch, O. P. (2002). Katehorii stverdzhennia i zaperechennia v ukrainskii movi [Categories of affirmation and negation in the Ukrainian language]. PhD dissertation in Philology (10.02.01). Vinnytsia, 156 (in Ukr.).

6. Paslavska, A. (2001). Zaperechennia, nehatsiia, nehator (typolohichne doslidzhennia na materialy nimetskoi, ukrainskoi ta in. mov) [Negation, negating, negator (a typological study based on German, Ukrainian and other languages)]. In: *Visnyk KNLU. Serii: Filolohiia [Bulletin of KNLU. Series: Philology]*, 4(1), 119–125 (in Ukr.).
7. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2001). Typolohiia ta tsyklichnyi rozvytok katehorii zaperechennia v yevropeiskyykh movakh [Typology and cyclical development of the category of negation in European languages]. In: *Problemy semantyky slova, rechnennia ta tekstu [Problems of the semantics of the word, sentence and text]*. Kyiv: KNLU, 191–197 (in Ukr.).
8. Pomirko, R., & Paslavska, A. (2003). Yavyshche nehatyvnoi poliarnosti: typolohichnyi analiz [The phenomenon of negative polarity: A typological analysis]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, (4), 76–82 (in Ukr.).
9. Selivanova, O. O. (2010). *Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]*. Poltava: Dovkillia-K, 843 (in Ukr.).
10. Jespersen, O. (1917). *Negation in English and other Languages*. Available at: <https://archive.org/details/cu31924026632947> (in Eng.).

NEGATION AS THE BASIS OF LINGUISTIC CONTRAST

**Liudmyla Yuldasheva, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Candidate, Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: 1alimduyl@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6561-8827>

Scopus Author ID: 58701991300

Abstract. Introduction. *Negation belongs to the universal linguistic categories and occupies a special place in the structure of human thinking. It constitutes one of the key logical and grammatical operations through which a person comprehends and structures reality. At the core of any utterance lies a binary opposition: affirmation vs. negation, which reflects the natural tendency of human reasoning to divide the world based on the presence or absence of certain features.*

Purpose of the article is to clarify the linguistic nature of negation as a secondary, semantically marked category that always correlates with a primary affirmation.

Results. *The article analyzes negation as a universal linguistic category that plays an essential role in the structure of human cognition and speech activity. Negation is considered a complex, multi-level phenomenon that functions not only as a logical instrument of opposition but also as a powerful means of creating poetic imagery, emotional intensity, and rhythmic-compositional unity of poetic texts. Special attention is given to the cognitive nature of negation, its secondary status relative to affirmation, and its role in constructing contrast. It is demonstrated that negation does not arise in isolation within the language system but emerges as a response to an already existing affirmation. Logically and semantically, negation is always based on the foundational affirmation, serving as its counter-member. It does not create a new nomination independently but rather modifies or denies the existing one, offering an alternative perception of an object or phenomenon.*

Originality. *The scientific novelty lies in the comprehensive analysis of negation as the logical foundation of contrast. The study substantiates the conceptual basis for investigating negation and introduces contemporary poetic texts into scholarly discourse. Particular attention is paid to examples of negation in the poetry of Lina Kostenko, Serhiy Zhadan, Dmytro Pavlychko, Pavlo Vysheba, Olha Sloniovskaya, and other modern authors. In their works, negation enhances imagery, intensifies emotion, and generates new aesthetic meanings.*

Conclusion. *The study allows for a deeper understanding of the core mechanisms behind contrast construction via negation and examines their role in producing aesthetic effects. The opposition of affirmative and negative constructions creates a distinct semantic resource widely used in language practice for content clarification, correction, emotional amplification, and expressive emphasis. The findings obtained through the analysis may serve as a foundation for future scholarly investigations and open new research perspectives.*

Key words: *negation, affirmation, contrast, poetic text, opposition, neutral negation, contrastive negation.*

Надійшла до редакції: 07.03.2025

Прийнято до друку: 02.05.2025